

Розділ 7. Валютне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

7.1. Сутність, основні принципи та інструменти валютного регулювання

Валютне регулювання полягає у діяльності держави та уповноважених нею органів, спрямоване на регламентацію міжнародних розрахунків та порядок здійснення операцій з валютними цінностями. Тобто, валютне регулювання є сукупністю нормативних документів, установлених органами валютного регулювання у законодавчому чи адміністративному порядку, що спрямовані на регулювання потоків капіталу в країну та за її межі, а також валютних операцій, що здійснюються в межах держави, з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, достатнього рівня валютних резервів і збалансованості міжнародних платежів.

Метою валютного регулювання є підтримка економічної стабільності й утворення надійного фундаменту для розвитку міжнародних економічних відносин шляхом впливу на валютний курс і на валютно-обмінні операції.

У економічній літературі визначають два методи валютного регулювання — ринковий і державний. Ці методи доповнюють один одного, однак співвідношення між ними постійно змінюється залежно від конкретної економічної ситуації.

Ринкове регулювання діє на основі закону вартості, закону попиту та пропозиції, базується на конкуренції й породжує стимули розвитку. При цьому також має місце і державне регулювання, що спрямоване на визначення негативних наслідків ринкового регулювання валютних відносин, оскільки валютні відносини відчутно впливають на внутрішній економічний розвиток.

Як правило, в умовах кризових ситуацій посилюється державне валютне регулювання (регламентація державою поведінки суб'єктів валютного ринку), тоді як ринковому відводиться другорядна роль.

Валютне регулювання буває прямим і непрямим. Пряме валютне регулювання полягає в корекції поведінки суб'єктів ринку через застосування обмежувачих законодавчих актів і втручання органів виконавчої влади. Непряме валютне регулювання - у використанні економічних, зокрема валютно-кредитних, методів впливу на поведінку економічних агентів ринку.

Напрямки валютного регулювання [79]:

— формування і оновлення законодавчої і нормативної бази зовнішніх валютно-фінансових відносин;

— формування механізму щоденного валютного контролю з метою забезпечення дотримання учасниками зовнішньоекономічної діяльності при виконанні валютних операцій валютного законодавства;

— здійснення оперативного впливу на функціонування валютного механізму (визначення режиму валютного курсу гривні по відношенню до іноземних валют, регулювання динаміки ринкового валютного курсу, вживання заходів, спрямованих на забезпечення достатнього рівня і найбільш ефективної структури офіційних золотовалютних резервів тощо).

Залежно від рівня валютного регулювання виділяють **світову і національну валютні системи**. Світова валютна система є формою організації міжнародних валютних відносин, обумовлених розвитком світового господарства і зафіксованих у міждержавних угодах. Основними елементами якої є:

- національні і колективні резервні валютні одиниці;
- склад і структура міждержавних і ліквідних активів (валютні кошти та золоті резерви);
- механізм валютних паритетів і курсів;
- умови взаємного обертання валют; (наявність чи відсутність валютних обмежень);
- форми міжнародних розрахунків;
- режим міжнародних валютних ринків і світового ринку золота;
- статус міждержавних валютно-кредитних організацій, що регулюють валютні відносини.

Основним суб'єктом регулювання міжнародних валютних відносин на міждержавному рівні є Міжнародний валютний фонд (МВФ), який створений з метою: забезпечення співробітництва у розв'язанні міжнародних валютних проблем; сприяння стабілізації валют; створення багатосторонньої системи платежів та розрахунків; досягнення рівноваги платіжних балансів країн-учасниць. МВФ виконує такі функції: відслідковує розвиток міжнародної валютної системи, забезпечує її ефективне функціонування, а також здійснює аналіз виконання кожною країною спільних зобов'язань.

Суттєвий вплив на світову валютну систему мають і регіональні об'єднання, в межах яких проводиться узгодження валютних політик держав-членів, або здійснюється спільна валютна політика. У цьому випадку спільне валютне регулювання спрямоване

на розвиток торговельних відносин усередині інтеграційного об'єднання, на вільне переміщення факторів виробництва, а також сприяє зниженню впливу зовнішніх факторів на коливання обмінних курсів країн регіонального об'єднання. Прикладом може слугувати ЄС, країни-члени якого проводили спільну стабілізаційну політику щодо національних валют, на основі цього встановили їх співвідношення (паритети), а також ввели в обіг спільну грошову одиницю.

Під **національною валютною системою** розуміють частину грошової системи, форму організації валютних відносин країни, що визначається національним законодавством. Основними елементами національної валютної системи є: національна валютна одиниця; склад офіційних золотовалютних резервів; паритет валюти і механізм формування валютного курсу; умови обертання валюти (наявність чи відсутність валютних обмежень); порядок зовнішніх розрахунків країни; режим національного валютного ринку і ринку золота; положення національних органів регулювання валютних відносин країни.

Механізм регулювання на національному рівні, його інституційна структура, принципи та норми встановлюються законодавчими актами кожної країни з урахуванням принципів й рекомендацій, установлених МВФ та регіональними союзами.

Основні засади валютного регулювання в Україні закріплені в актах загального і спеціального законодавства. Зокрема, відповідно до статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюється статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України. Згідно із статтею 10 Господарського кодексу України валютна політика є одним із основних напрямків економічної політики України, що спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання. Відповідно до статті 19 Господарського кодексу однією із сфер, у яких здійснюється державний контроль та нагляд, є сфера валютного регулювання; метою цього контролю є забезпечення дотримання валютного законодавства [1, 44].

Режим здійснення валютних операцій на території України, загальні принципи валютного регулювання повноваження державних органів і функції банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права і обов'язки суб'єктів валютних відносин установлені Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [23] (далі Декрет), а також іншими актами валютного законодавства.

Зокрема Декрет містить визначення основних термінів, що використовуються у сфері валютного регулювання. Так, поняття «*валютні цінності*» має такі значення (ст.1, п.1 Декрету):

– валюта України — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;

– платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), *виражені у валюті України*;

– *іноземна валюта* — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;

– *платіжні документи* та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), *виражені в іноземній валюті або банківських металах*;

– *банківські метали* — це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

До *валютних операцій* належать (ст.1, п.2 Декрету):

— операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, які здійснюються між резидентами у валюті країни;

— операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передачею заборгованості та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності ;

— операції, пов'язані зі ввезенням, перерахуванням та вивозом з території країни валютних цінностей.

Для валютних операцій використовуються валютні (обмінні) курси іноземних валют, виражені у валюті України, курси валютних цінностей в іноземних валютах, а також у розрахункових (клірингових) одиницях. Зазначені курси встановлюються Національним банком України за погодженням з Кабінетом Міністрів України (ст.8 Декрету).

Валютний курс — це ціна грошової одиниці валюти, що виражена у грошових одиницях іншої країни. Основними економічними факторами, що впливають на валютний курс, є: стан платіжного балансу країни, рівень процентних ставок, рівень інфляції, міграція короткочасних капіталів між країнами тощо.

Різкі зміни курсу валюти суттєво впливають на розвиток як внутрішніх господарських процесів, так і на зовнішньоекономічні позиції тієї чи іншої країни. Йдеться про вплив валютного курсу на зовнішню торгівлю, рух короткочасного та довгочасного капіталу, розміри заборгованості, платіжний баланс тощо.

Залежно від того, як встановлюється валютний курс, можливі два крайніх варіанти: курс може бути жорстко фіксований до іноземної валюти або може вільно плавати залежно від співвідношення попиту та пропозиції на іноземну валюту. Між цими двома полярними варіантами можливі численні комбінації елементів плаваючого і фіксованого курсів.

Відповідно до класифікації, схваленій МВФ у 1982 р., усі валюти країн світу залежно від міри свободи зміни їх курсів поділяються на валюти з фіксованим курсом, валюти з обмежено гнучким курсом і валюти з плаваючим курсом.

Фіксований валютний курс — це офіційно встановлене співвідношення між валютами, котре допускає тимчасове відхилення від нього в одну або іншу сторону не більш ніж на 2,25%. Курс може фіксуватися одним із таких способів:

- Фіксація курсу до однієї валюти, тобто прив'язка курсу національної валюти до курсу найбільш значимої валюти у сфері міжнародних розрахунків. Курс, фіксований до долара США, мають багато країн: Латинської Америки (Аргентина, Барбадос, Беліз, Венесуела та ін.), Африки (Ліберія, Нігерія), деякі країни з перехідною економікою (Литва, Туркменістан).

- Валютне правління — фіксація курсу національної валюти до іноземної, причому випуск національної валюти повністю забезпечений запасами іноземної (резервної) валюти.

- Фіксація курсу загальної валюти до однієї зарубіжної валюти. До французького франка зафіксований курс загальної валюти

зони франка, що використовується 14 франкомовними африканськими країнами (Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун і ін.). Курс східно-карибського долара, що використовується вісьма державами Карибського басейну (Антигуа, Барбуда, Домініка, Гренада, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія і Сент-Вінсент і Гренадіни), зафіксований до долара США.

- Фіксація курсу національної валюти до валют інших країн головних торгових партнерів: Бутан до індійської рупії, Лесото, Намібія і Свазіленд до південноафриканському ранду. У цих випадках влада країн звичайно підтримує запаси іноземних валют, до яких фіксовано курс, на повну суму національної валюти, випущеної в обіг, що іноді дозволяє вважати цей тип фіксації курсу різновидом валютного правління.

- Фіксація курсу до валютного композиту — прив'язка курсу національної валюти до курсів колективних грошових одиниць, таких як СДР, або до різних кошиків валют країн основних торговельних партнерів. До СДР фіксують курс своєї національної валюти Лівія та Сейшельські Острови. До інших кошиків валют, на розсуд самих країн, фіксують свої курси Бангладеш, Ботсвана, Бурунді, Кіпр, Фіджі, Ісландія, Йорданія, Кувейт, Мальта, Мавританія, Марокко, Непал, Соломонові Острови, Таїланд, Тонга. Питома вага валют у кошиках, що складаються для фіксації курсу, звичайно відображає питому вагу країн, що використовують цю валюту в зовнішній торгівлі товарами і послугами.

Обмежено гнучкий валютний курс — це офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, що допускає невеликі коливання валютного курсу відповідно до встановлених правил. Такий курс може встановлюватися такими основними способами:

- Обмежено гнучкий курс до однієї валюти, тобто підтримка коливань валютного курсу в певних межах (7,25%) від офіційно зафіксованого паритету до якої-небудь однієї іноземної валюти. Бахрейн, Катар, Саудівська Аравія і Об'єднані Арабські Емірати визначають обмінний курс своєї національної валюти як обмежено гнучкий по відношенню до долара США.

- Обмежено гнучкий курс у рамках спільної політики, тобто спільне плавання національних валют у межах 2,25% від центрального розрахункового курсу. Цей спосіб визначення валютних курсів використовувався 10-ма із 15 західноєвропейських країн членів ЄС в рамках Європейської валютної системи (Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія).

Плаваючий валютний курс — це курс, що вільно змінюється під впливом попиту і пропозиції валют. Держава може впливати на формування курсу шляхом проведення валютної інтервенції. Плаваючий курс дає змогу нівелювати (певний час) зовнішній вплив та оперативно досягти рівноваги платіжного балансу, забезпечити автономність монетарної політики, але не обмежує інфляцію. Режим «плавання» знімає з уряду відповідальність за регулювання валютного курсу, але водночас не залишає можливості підтримання окремих галузей національної економіки. Відомі такі різновиди плаваючого курсоутворення:

✓ Корегований валютний курс — це курс автоматично змінний відповідно до зміни певного набору економічних показників. Поточний валютний курс може автоматично змінюватися, наприклад, унаслідок зміни рівня інфляції в певній країні чи в країні — основному торговому партнерові. Такий метод встановлення курсу застосовується в Чілі, Еквадорі і Нікарагуа.

✓ Керований плаваючий валютний курс — це курс, що встановлюється центральним банком, а не валютним ринком, але з частотою його зміною. Причому ці зміни не носять автоматичного характеру, тобто беруться до уваги такі загальні макроекономічні показники, як стан платіжного балансу країни, обсяги золотовалютних резервів, розвиток паралельного ринку валюти. Такий метод встановлення валютного курсу застосовується 38 країнами світу, як промислово розвинутими (Норвегія, Греція), чи країнами що розвиваються (Алжир, Ангола, Бразилія, Камбоджа, Колумбія, Єгипет, Пакистан і ін.), так і країн з перехідною економікою (Хорватія, Латвія, Польща, Словенія, В'єтнам, Грузія, Росія).

✓ Незалежно плаваючий валютний курс — це курс, що визначається на основі співвідношення попиту і пропозиції на валюту на валютному ринку при невтручанні держави в цей процес. Держава в особі уряду може також торгувати на валютному ринку, здійснюючи валютну інтервенцію з метою згладжування дуже сильних коливань курсу національної валюти.

Загальна тенденція в еволюції способів визначення валютних курсів полягає в збільшенні кількості країн, які використовують різні види плаваючих курсів, і скороченні кількості країн, що дотримуються політики фіксованого валютного курсу. Фіксація курсу, як правило, носить односторонній характер: факт фіксування малою країною курсу своєї валюти до валюти великої країни означає тільки те, що власті малої країни коштами грошової політики зобов'язуються захищати і підтримувати курс, але це не означає, що його також будуть підтримувати власті великої країни.

Механізми курсоутворення при плаваючому режимі

валютного курсу діляться на: чисте плавання, тобто курсоутворення без втручання центрального банку у валютний ринок та «брудне плавання», коли курсоутворення відбувається при активній інтервенції центрального банку на валютному ринку країни.

Україна, як і більшість держав СНД, входить до групи країн із керованими плаваючими курсами. Режим керованого плавання означає, що уряд виходить на ринки іноземної валюти, щоб вплинути на валютний курс, але не зобов'язується підтримувати його на стабільному (незмінному) рівні. Прикладом може бути так званий «валютний коридор», запроваджений в Україні з 1 вересня 1997 р. «Валютний коридор» - це такий режим курсу національної валюти, коли на визначений термін встановлюються мінімальна та максимальна межі офіційного курсу валюти, а центральний банк бере на себе зобов'язання підтримувати курс у встановлених межах.[60]

Механізм встановлення валютного курсу в Україні має певні особливості. Офіційний курс встановлюється:

- щоденно — для вільно конвертованих валют (1 група Класифікатора іноземних валют Національного банку України та для іноземних валют інших країн, які є головними зовнішньоекономічними партнерами України);

- один раз на місяць — для інших іноземних валют;

- один раз на місяць повторно — для спеціальних прав запозичення.

Офіційний курс гривні до іноземних валют розраховується:

- до долара США — на підставі котирування валюти на міжбанківському валютному ринку, а також з урахуванням інформації про діючий офіційний курс Національного банку України та про проведені ним операції з купівлі-продажу іноземних валют;

- до інших вільно конвертованих валют, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу, — на підставі інформації про щоденний фіксинг Європейського центрального банку поточних крос-курсів валют до євро та поточні крос-курси відповідних валют до долара США на міжнародних валютних ринках, у тому числі тих, що публікує газета «Financial Times»;

- до вільно конвертованих валют, які обмежено використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу, а також до неконвертованих іноземних валют — на підставі інформації про крос-курси, розраховані відповідно до курсу гривні до долара

США та курси національних валют до долара США, встановлені центральними (національними) банками держав СНД та Балтії; крос-курси, розраховані відповідно до курсу гривні до долара США, та поточні крос-курси відповідних валют до долара США на міжнародних валютних ринках, у тому числі тих, що публікує газета «Financial Times».

Розрізняють дві основні *групи інструментів валютного регулювання: адміністративні та економічні*. *Адміністративні інструменти*, як правило, це законодавче закріплені та обов'язкові для виконання норми й нормативи. Перевага цих методів полягає у тому, що вони вимагають менше матеріальних витрат, ніж економічні, при цьому ефект впливу відчувається сильніше та швидше. Однак зловживання адміністративними заходами регулювання валютного ринку часто веде до зруйнування механізмів ринкової саморегуляції, встановлення штучної рівноваги на ринку, фінансових криз та інфляції.

Економічні інструменти використовують ринкові закони та закономірності розвитку міжнародних взаємозв'язків. При застосуванні економічних інструментів валютного регулювання держава виступає одним із суб'єктів ринку. До економічних інструментів відносяться:

- валютна інтервенція;
- девальвація валюти;
- ревальвація валюти;
- корекція облікових ставок;
- валютні обмеження;
- встановлення режимів конвертованості валют;
- диверсифікація валютних резервів.

Валютна інтервенція є прямим втручанням центрального банку країни у функціонування валютного ринку шляхом купівлі-продажу іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці. Банк скуповує іноземну валюту, коли існує надлишкова пропозиція і валютний курс перебуває на достатньо низькому рівні, та продає її, коли пропозиція іноземної валюти недостатня і валютний курс високий. Таким чином відбувається урівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту та обмежуються рівні коливань курсу національної грошової одиниці.

Валютні інтервенції активно використовуються у світовій практиці валютного регулювання, однак вони пов'язані зі значними витратами. Зокрема, валютні інтервенції здійснюються:

- за рахунок використання власних валютних резервів;

- з допомогою своп-угоди — договору з певною країною щодо отримання кредиту у валюті цієї країни, необхідній для проведення валютної інтервенції;

- за рахунок продажу цінних паперів в іноземній валюті;

- за рахунок продажу кредитних позицій країни в СДР.

Досить часто валютні інтервенції використовуються не тільки з метою забезпечення стабільності валютного курсу, а й для підтримування його на штучно заниженому рівні з метою підвищення конкурентоспроможності експорту. Це дає змогу експортерам отримувати від центрального банку в обмін на іноземну валюту більшу кількість національної валюти та зберігати попередню норму прибутку, продаючи товари за демпінговими цінами. [137]

Девальвація – це офіційне зниження курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. Таке зниження використовується, з одного боку, для стимулювання споживчого попиту на внутрішньому ринку, а з другого — для підвищення конкурентоспроможності та покращання торговельних позицій країни на світовому ринку. За умов золотого стандарту, при законодавчому фіксуванні золотого вмісту валюти та пряму чи опосередкованому їх обміні на золото, девальвація виявлялася в зменшенні їхнього золотого вмісту та зростанні ціни на золото.

Ревальвація - офіційне підвищення курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют та міжнародних розрахункових одиниць. У цьому випадку метою є стримування попиту на внутрішньому ринку та стимулювання товарного імпорту і припливу інвестицій. В умовах золотого стандарту ревальвація виявлялася в збільшенні офіційного золотого вмісту грошової одиниці. З відмовою від золотого стандарту ревальвація стала виявлятися в підвищенні курсу національної грошової одиниці відносно іноземних чи міжнародних валют [137].

Дисконтна політика є традиційним інструментом центрального банку для регулювання валютного курсу та для збереження валютних резервів і здійснюється з метою впливу на міжнародний рух капіталу, динаміку внутрішніх кредитів, структуру грошової маси, рівень цін. Змінюючи розмір облікової ставки, центральний банк здійснює певний вплив на приплив чи відплив капіталів, а відтак і на валютний курс. Підвищення ставки сприяє підтриманню курсу, оскільки стимулює попит на валюту, а її зниження призводить до послаблення валюти.

Умовою ефективності дисконтної політики є переміщення капіталів між країнами, що викликане пошуком найприбутковішого їх розміщення. Якщо відплив капіталів зумовлений економічною та політичною нестабільністю, то підвищення облікової ставки не може навіть призупинити втечу капіталів, не говорячи вже про сприяння новому їхньому припливу в країну. У зв'язку з цим цей інструмент далеко не завжди є ефективним. Негативним моментом використання дисконтної політики є збільшення вартості кредитів у самій країні внаслідок підвищення облікової ставки, що негативно впливає на розвиток виробництва.

Валютні обмеження — це методи прямого втручання в механізм формування обмінних курсів, системи нормативних правил, що регламентують права громадян та юридичних осіб щодо обміну валюти своєї країни на іноземну, здійснення різних операцій з валютними цінностями при міжнародних платежах; інвестуванні; ввезенні, вивезенні, переказуванні або пересиланні валютних цінностей у країну чи за її межі тощо.

Валютні обмеження є системою державних заходів (адміністративних, законодавчих, економічних, організаційних) зі встановлення порядку проведення операцій з валютними цінностями.

Валютні обмеження мають за мету [105]:

- забезпечення держави валютою;
- підтримання валютного курсу національної грошової одиниці;
- підтримання платіжного балансу.

Валютні обмеження відзначаються певним дискримінаційним характером, оскільки сприяють перерозподілу валютних цінностей на користь держави чи певних підприємств за рахунок інших підприємств, головним чином великих експортерів.

У цілому валютні обмеження можна розподілити за сферами їх застосування:

1. Обмеження у сфері здійснення поточних операцій:

- обмеження можливості експортерів використовувати валютну виручку або обов'язковий (повний чи частковий) продаж її центральному банку;

- обмежувальний характер продажу іноземної валюти імпортеру; у деяких країнах імпортер зобов'язаний внести на депозит певну суму національної валюти для одержання валютної ліцензії;

- заборона розрахунків у національній валюті з нерезидентом та за кордоном;

- обмеження на форвардну купівлю імпортерами іноземної

валюти;

- заборона оплати імпорту деяких товарів іноземною валютою;
- регламентація термінів платежів та поставок по експортно-імпортних операціях;
- наявність кількох валютних курсів — диференційовані курсові співвідношення по різних видах операцій, товарних групах і регіонах.

2. Обмеження у сфері фінансових операцій:

- лімітування вивезення іноземної чи національної валюти, цінних паперів, золота;
- контроль за здійсненням інвестицій за кордон;
- контроль за залученням іноземних кредитів;
- регулювання інвестицій нерезидентів;
- обмеження ввезення валюти до країни.

Валютні обмеження тісно пов'язані з торговельним та кредитним регулюванням. Необхідно враховувати, що валютні обмеження негативно впливають на розвиток зовнішньоекономічного співробітництва країн. Вони застосовуються у випадку, коли в країні бракує іноземної валюти, при істотній зовнішній заборгованості та розладі платіжного балансу з метою стабілізації курсу національної валюти. Тому прийнято вважати, що валютні обмеження слід використовувати у критичних ситуаціях для призупинення спаду або різких коливань обмінних курсів валюти і створення вихідних умов для подальшого регулювання.

Встановлення режимів конвертованості валют характеризує здатність до вільного обміну національної валюти на інші валюти. Застосовують режими повної та часткової конвертованості.

При режимі повної конвертованості всі іноземні та вітчизняні фізичні та юридичні особи, що володіють певною сумою грошей даної країни, мають можливість вільно використовувати ці гроші з будь-якою метою: вільно здійснювати як поточні, так і інвестиційні валютні операції за усіма видами операцій платіжного балансу.

При частковій конвертованості в операціях купівлі-продажу валют використовуються певні обмеження. Відповідно до вимог МВФ, такі обмеження не повинні стосуватися платежів за поточними міжнародними операціями (платежів за результатами зовнішньої торгівлі, короткочасних банківських операцій, платежів з погашення позик і відсотків, перерахування прибутку від інвестицій, грошових переказів некомерційного характеру).

Важливим методом валютного регулювання є *управління офіційними валютними резервами*. Валютні резерви - це запаси резервних активів, що перебувають на рахунках у центральному банку та в банках за кордоном і використовуються для сплати боргових зобов'язань, а також, у разі необхідності, для проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці.

Офіційні валютні резерви складаються із золота, іноземних валют, спеціальних прав запозичення (СПЗ), а також із внеску країни до капіталу Міжнародного валютного фонду, тобто з її квоти.

Рівень офіційних валютних резервів залежить від таких факторів [137]:

- стану зовнішньої торгівлі. За сприятливої кон'юнктури на світових ринках, яка зумовлює зростання прибутків від експорту та падіння цін на імпорт, а відповідно і падіння імпорتنих витрат, спостерігається збільшення обсягу офіційних валютних резервів країни.

- урівноваженості платіжного балансу. Погіршення платіжного балансу призводить до падіння курсу національної грошової одиниці, збільшення потреб країни у валютних резервах, які використовуються для регулювання курсу;

- режиму валютних обмежень. В окремих країнах обмін національної грошової одиниці на іноземну валюту без обмежень може призводити до зменшення обсягів валютних резервів;

- інвестиційного клімату. За сприятливого інвестиційного клімату спостерігається приплив у країну іноземного капіталу та зростання масштабів купівлі національної валюти за іноземну, що сприяє збільшенню валютних резервів;

- характеру політики інтервенцій. З метою стримування падіння або зростання курсу національної грошової одиниці центральний банк може здійснювати значні валютні інтервенції, що призводить до скорочення обсягів валютних резервів;

- режиму валютних курсів (плаваючий, фіксований). Плаваючий валютний курс зменшує потребу країни у валютних резервах, тому що вільні коливання курсу автоматично ліквідують дисбаланси платежів та перешкоджають рухові спекулятивних потоків капіталів. Фіксований курс може стати причиною підвищення потреби країни у валютних резервах, оскільки його підтримування на певному рівні потребує значних коштів в іноземній валюті на проведення валютних інтервенцій.

Одним із методів валютного регулювання є обов'язковий продаж валютних надходжень резидентів від здійснення експортних операцій.

Вимога обов'язкового продажу валютних надходжень резидентами - одна із форм організації валютного ринку, яка значною мірою залежить від рівня розвитку ринкових відносин та форм організації валютного ринку країни і має за мету підтримання стабільності обмінного курсу національної грошової одиниці та захист офіційних золотовалютних резервів.

7.2. Валютна політика і контроль

Валютне регулювання займає провідне місце в економічній політиці держави. Залежно від мети валютне регулювання може стимулювати або стримувати економічний розвиток в країні та відповідно впливати на стан окремих секторів, галузей та підприємств, а також на місце держави на світовому ринку. Зміни ж в економіці країни та її міжнародному становищі впливають на розвиток валютних відносин, та відповідним чином коригують валютну політику, що проводиться в державі.

Валютна політика являє собою певний симбіоз дій економічної та зовнішньоекономічної політики держави, які складаються з урядових дій щодо внутрішніх та зовнішніх валютних відносин. Ці дії мають справляти певний вплив на валюту, валютний курс, валютні операції, тобто на все, що так або інакше пов'язано з цим сектором економіки. [105]

Головною метою валютної політики є досягнення стабільності валютних курсів для створення оптимальних умов зовнішньоекономічної діяльності і перш за все зовнішньої торгівлі, забезпечення стійкого економічного зростання, утримання інфляції, підтримання рівноваги зовнішньоекономічного обігу і платіжного балансу.

Довгострокова валютна політика передбачає заходи, спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності та створення умов довіри внутрішньої економіки й іноземного бізнесу до національної валюти, стимулювання розвитку експорту, повернення в країну заробленої іноземної валюти тощо. Завданням короткострокової валютної політики є забезпечення стабільного функціонування національної валютної системи, сприяння збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів. Вона також передбачає [137]:

- поточне регулювання системи валютних обмежень та системи економічних нормативів (зокрема, допуск нерезидентів на ринок державних цінних паперів (ОВДП);
- створення сприятливих умов для вкладів інвесторів (як національних, так і іноземних) у національну економіку;
- оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури за допомогою валютних інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;
- удосконалення правової та організаційної структури валютного ринку;
- здійснення жорсткого контролю за капітальними операціями резидентів та нерезидентів на валютному ринку України;
- удосконалення контролю за експортно-імпортними операціями через налагодження тіснішої взаємодії всіх органів валютного контролю;
- удосконалення міждержавних розрахунків та опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції (зокрема створення платіжних та валютних союзів);
- проведення курсової політики, яка базується на цільових показниках грошово-кредитної сфери;
- удосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці.

Основними складовими валютної політики є:

- ✓ валютне регулювання,
- ✓ міжнародне валютне співробітництво
- ✓ валютний контроль.

Система валютного регулювання представляє собою діяльність державних органів у сфері обігу валюти, контролю за валютними операціями, впливу на валютний курс національної грошової одиниці, обмеження використання іноземної валюти.

Так, в Україні здійснення валютного регулювання та контролю покладено на такі державні органи (ст. 11, 13 Декрету):

- Національний банк України є головним органом системи валютного регулювання. Він безпосередньо реалізує валютну політику, здійснює зберігання та використання золотовалютного резерву, контролює дотримання ліміту зовнішнього боргу;
- Кабінет Міністрів України забезпечує виконання бюджетної політики в частині, що стосується руху валютних цінностей, бере участь у складанні та контролі за виконанням платіжного балансу країни;
- уповноважені банки здійснюють контроль за валютними

операціями, що проводяться резидентами й нерезидентами через їхні банки;

- Державна податкова адміністрація України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями;
- Міністерство зв'язку здійснює контроль за дотриманням правил поштових переказів за межі України;
- Державна митна служба України здійснює контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України. У практиці валютного регулювання розрізняють економічні та адміністративні інструменти валютного регулювання.

Одним із елементів валютної політики є *міжнародне валютне співробітництво України та участь у міжнародних фінансових організаціях*. Значна роль у формуванні довгострокової валютної політики належить міжнародним валютно-фінансовим установам, таким як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Особливе місце у системі заходів державного регулювання належить *валютному контролю*, основною метою якого є дотримання валютного законодавства при проведенні операцій в рамках зовнішньоекономічної діяльності, за порушення якого передбачається відповідальність головним чином у вигляді штрафів і позбавлення ліцензій. Сутність валютного контролю полягає в забезпеченні дотримання валютного законодавства, а основне завдання — у недопущенні незаконного відпливу капіталу з держави за кордон. Об'єктом валютного контролю є валютні операції за участі резидентів і нерезидентів. Основний орган валютного контролю — Національний банк. Агенти валютного контролю — податкові та митні органи, а також інші організації, які відповідно до законодавства здійснюють функції валютного контролю [105].

Основними задачами валютного контролю є:

- контроль за надходженням виручки за експортовані товари;
- контроль за проведенням обов'язкового продажу валютної виручки експортерами;
- контроль за надходженням товарів в Україні за імпортними операціями;
- контроль за надходженням товарів за бартерними контрактами.

Тобто, валютний контроль є комплексом адміністративних заходів, спрямованих на стримування вивезення і стимулювання повернення валютних коштів у країну.

Валютний контроль може поширюватись як на всі операції, передбачені платіжним балансом країни, так і на їх частину. Як правило, він поширюється на рух капіталів для захисту стабільності грошової системи та валютних резервів у період реформування економіки і є одним із невід'ємних елементів перехідної економічної політики. Валютний контроль як інструмент стабілізації руху капіталів у малих відкритих економіках обмежує коливання процентних ставок та обмінних курсів, доки не буде сформовано розвинуту ринкову інфраструктуру і не стане можливим регулювати рух капіталів, а відтак і динаміку обмінного курсу через вплив на рівень процентних ставок [44].

Обмежуючи рух капіталів, країна отримує можливість маневру для встановлення процентної ставки в інтересах реальної економіки, а не виключно для забезпечення цілей курсової політики або залежно від рівня процентних ставок за кордоном.

Основні напрямки валютного контролю [79]:

- визначення відповідності валютних операцій чинному законодавству і наявність необхідних для них ліцензій і дозволів;
- перевірка виконання резидентами зобов'язань в іноземній валюті перед державою;
- перевірка обґрунтованості платежів в іноземній валюті;
- перевірка повноти і об'єктивності обліку та звітності по валютних операціях, а також по операціях нерезидентів у валюті України.

Базовими документами для реалізації валютного контролю за надходженням виручки від експорту товарів служать документи: паспорт угоди, облікова картка та картка платежу

Паспорт угоди - документ валютного контролю, що містить необхідні для здійснення валютного контролю відомості з контракту (договору, угоди) між резидентом і нерезидентом. Паспорт угоди оформляється за кожним експортним або імпорнтним контрактом та підписуються банком, який буде здійснювати розрахунки за контрактами. Облікові картки складаються на кожний вид товару в кожній вантажній митній декларації. Картки платежу оформлюються для обліку та контролю виконання умов контрактів.

Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах своїх повноважень.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, що здійснює контроль за виконанням правил регулювання

валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених цим Декретом до компетенції інших державних органів, забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

Уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами через ці банки.

Державна податкова інспекція України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України.

Державний митний комітет України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Основні функції валютного контролю при купівлі іноземної валюти здійснюють уповноважені банки, які повинні отримувати від клієнтів необхідні документи на придбання іноземної валюти та контролювати її цільове використання. Уповноважені банки також здійснюють функції агента валютного контролю при переказуванні іноземної валюти за кордон.

Валютний контроль як такий не може замінити економічну політику і забезпечити довготермінову стабільність обмінного курсу. Такого результату можна досягти лише від бюджетних програм та при досягненні країною зовнішньоторговельної рівноваги. Однак, валютний контроль може знизити ризик спекулятивних атак проти національної валюти та відповідно — девальвації. Скасування валютного контролю стоїть останнім у списку заходів лібералізації і має відбутися після створення умов, коли національні накопичення можна буде утримати всередині країни за допомогою сучасних конкурентоспроможних фінансових механізмів. На нинішньому етапі економічного розвитку України слід не скасовувати систему валютного контролю, а вдосконалювати його форми. [44]

7.3 Порядок придбання і використання валюти

Залежно від виду зовнішньоекономічної операції (імпорт чи експорт) виникає потреба у купівлі або зобов'язання продажу іноземної валюти. Порядок організації торгівлі іноземною валютою визначений ст.6 Декрету [23], Особливості проведення розрахунків в іноземній валюті визначені Законом України “Про порядок здійснення

розрахунків в іноземній валюті” від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР [19].

Зокрема у Декреті визначено, що торгівля іноземною валютою на території України резидентами і нерезидентами - юридичними особами здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України, виключно на міжбанківському валютному ринку України. Резиденти і нерезиденти - фізичні особи мають право продавати та купувати іноземну валюту уповноваженим банкам та іншим фінансовим установам, які одержали ліцензію Національного банку України.

Підставою для купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України при розрахунках з нерезидентами за торговельними операціями є такі документи:

- договір з нерезидентом, оформлений відповідно до законодавства України;

- вантажна митна декларація, якщо товар ввезено на територію України (вантажні митні декларації, за якими здійснюється митне оформлення тимчасово ввезених вантажів із зобов'язанням про їх зворотне вивезення, не є підставою для купівлі іноземної валюти);

- документи, передбачені при документарній формі розрахунків (акредитив, інкасо);

- довідка державної податкової адміністрації (інспекції), в якій резидент зареєстрований як платник податків, із зазначенням інформації про основний поточний рахунок резидента в гривнях і поточний рахунок в іноземній валюті, який визначений резидентом як рахунок, з якого здійснюються всі перерахування з метою виконання зобов'язань резидента перед нерезидентом.

Придбання іноземної валюти здійснюється через уповноважені банки. З цією метою підприємство подає заявку у вказаний банк, що містить такі дані [95]:

- повна назва підприємства;
- адреса, телефон (факс);
- ПІБ працівника, уповноваженого приймати рішення про здійснення операції;
- назва, МФО банку;
- номер валютного рахунка;
- мета використання валюти;
- сума купованої іноземної валюти;
- курс на дату купівлі і сума в гривнях;

- сума комісійної винагороди банку за придбання іноземної валюти.

Резиденти, які купують іноземну валюту через уповноважені банки для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентами, зобов'язані перерахувати такі суми протягом 5 робочих днів з моменту зарахування таких сум на валютні рахунки резидентів (ст. 3 Закону №185). У разі порушення резидентами вищезгаданих термінів Законом №185 (ст. 5) передбачено штрафні санкції, а саме: придбану валюту уповноважений банк продає протягом 5 робочих днів на міжбанківському валютному ринку України. При цьому додатна курсова різниця, яка може виникнути при здійсненні такої операції, щокварталу спрямовується до Державного бюджету України, а від'ємна - відноситься на результати господарської діяльності резидента.

Відповідно до п. 5 ст. 1 Закону «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26.06.97 р. №400/97-ВР, особи, які здійснюють операції з купівлі-продажу валюти, є платниками збору на обов'язкове державне пенсійне страхування. Таким чином, особи, які купують валюту за гривні, зобов'язані здійснити відрахування в розмірі 1 відсотка від суми операції купівлі-продажу валюти.

При здійсненні експортних операцій на валютний рахунок резидента надходить виручка в іноземній валюті.

Відповідно до Закону України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті” виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності — з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. При експорті фармацевтичної продукції вітчизняного виробництва (коди ТН ЗЕД 30.01 - 30.06) - не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписування вивізної вантажної митної декларації). Перевищення зазначеного терміну потребує індивідуальної ліцензії Національного банку України. Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі, коли таке відстрочення перевищує 90 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції (робіт, послуг), що імпортується, також потребують індивідуальної ліцензії Національного банку України.

При застосуванні розрахунків у формі документарного акредитива зазначений термін діє з моменту здійснення уповноваженим банком платежу на користь нерезидента (ст. 2 Закону №185).

Резиденти, які купують іноземну валюту через уповноважені банки для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентами, зобов'язані здійснювати перерахування таких сум протягом 5 робочих днів з моменту зарахування таких сум на валютні рахунки резидентів. Порушення резидентами термінів призводить до стягнення пені за кожен день прострочення у розмірі 0,3 відсотка від суми неотриманої виручки (митної вартості недопоставленої продукції) в іноземній валюті, перерахованій у грошову одиницю України за валютним курсом НБУ на день виникнення заборгованості (ст. 4 Закону №185).

Згідно зі статтею 387 Господарського кодексу України суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності після сплати передбачених законом податків та зборів (обов'язкових платежів) самостійно розпоряджаються валютною виручкою від проведених ними операцій. Використання готівкової іноземної валюти в Україні регулюється постановою НБУ від 26.03.98 р. № 119. Юридичним особам-резидентам та розташованим на території України представництвом юридичних осіб-нерезидентів використання готівкової іноземної валюти з власних поточних рахунків дозволяється [64]:

1. Для забезпечення витрат працівників юридичних осіб-резидентів чи представництв юридичних осіб-нерезидентів, які повністю або частково здійснюють підприємницьку діяльність нерезидента на території України (далі — постійні представництва юридичних осіб-нерезидентів), на відрядження за кордон (оплата добових, витрат, пов'язаних з найманням житлового приміщення (оплатою готелю) та бронюванням місць у готелях, транспортних та інших витрат за кордоном здійснюється згідно з чинним законодавством України про відшкодування витрат на відрядження за кордон),

2. Для забезпечення витрат працівників іноземних дипломатичних, консульських, торговельних та інших офіційних представництв, міжнародних організацій та їх філій, які користуються імунітетом та дипломатичними привілеями, представництв юридичних осіб-нерезидентів, які не здійснюють підприємницької діяльності, на відрядження за кордон (оплата витрат, пов'язаних з найманням житлового приміщення (оплатою готелю) та бронюванням місць у готелях, транспортних та інших витрат за кордоном здійснюється згідно з кошторисом).

3. Для забезпечення експлуатаційних витрат юридичних осіб-резидентів або постійних представництв юридичних осіб-нерезидентів, які мають власні транспортні засоби (орендують, фрахтують) для виконання рейсів за кордон (оплата пального, лоцманських послуг, аеронавігаційних послуг, митних та дорожніх зборів, стоянки тощо).

4. Для оплати праці працівників-нерезидентів, які працюють в Україні за контрактом (з юридичною особою-резидентом чи представництвом юридичної особи-нерезидента).

5. Для виконання статутної діяльності представництва Бюро міжнародної організації з міграції, в тому числі для покриття витрат, пов'язаних із забезпеченням виїзду мігрантів на батьківщину (купівля мігрантам квитків, оплата їх проживання в готелях та харчування в країнах, через які вони прямують транзитом, сплата підйомних тощо), за рахунок коштів, що надійшли від нерезидентів на рахунок зазначеного бюро.

6. Для виконання зобов'язань, передбачених ст. 116—119 Кодексу торговельного мореплавства, згідно з контрактом (угодою) на здійснення агентських послуг щодо виплат морським агентом (юридичною особою-резидентом) готівкової іноземної валюти та/або дорожніх чеків міжнародних платіжних систем у вільно конвертованій валюті на експлуатаційні потреби капітану судна, що належить (зафрахтоване) судновласнику-нерезиденту (в тому числі на оплату праці членів екіпажу, репатріацію моряків із судна, яке знаходиться в порту України, тощо).

7. Для відшкодування фізичним особам втрат у разі виникнення рекламацій, форс-мажорних обставин, що призвели до невиконання юридичною особою-резидентом (або постійним представництвом юридичної особи-нерезидента), яка надає послуги з оплатою в іноземній валюті відповідно до чинного законодавства України, зобов'язань перед фізичною особою, яка сплатила в іноземній валюті вартість послуги.

Використання на території України готівкової іноземної валюти як засобу платежу або як застави дозволяється у разі відсутності у фізичних осіб — нерезидентів чи резидентів, а також повноважних представників юридичної особи нерезидента — суб'єкта підприємницької діяльності коштів у грошовій одиниці України і неможливості здійснення валютообмінної операції через пункт обміну іноземної валюти.

Відповідно до «Правил здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні» 29.12.2007 №

496 громадяни України та іноземці (крім підприємців) мають право через українські уповноважені банки переказувати особисті кошти в іноземній валюті за межі України в таких випадках [35]:

а) на оплату витрат іноземним судовим, слідчим, нотаріальним та іншим повноважним органам (у тому числі сплата податків, зборів інших обов'язкових платежів), витрат іноземних адвокатів у разі порушення справ за кордоном, у яких позивачем або відповідачем є фізична особа;

б) на оплату витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також на оплату витрат на транспортування хворих;

в) на оплату витрат на навчання і стажування в навчальних закладах іншої держави, витрат на проведення тестів, іспитів тощо;

г) на оплату участі в міжнародних симпозіумах, семінарах, конференціях, конгресах, виставках, ярмарках, культурних і спортивних заходах, а також інших міжнародних зустрічах, що відбуваються на територіях іноземних країн;

г) на оплату витрат на придбання літератури та передплатних видань, що видаються за кордоном;

д) на оплату зборів (мита) за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, уключаючи оплату послуг, які надаються патентними відомствами інших країн, і послуг патентних повірених за кордоном;

е) на оплату витрат, пов'язаних зі смертю громадян за кордоном (транспортні витрати і витрати на поховання);

е) на оплату послуг за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя, укладеними з нерезидентами, за наявності індивідуальної ліцензії Національного банку України (далі - Національний банк), отриманої в порядку, визначеному Національним банком;

ж) на оплату продукції, робіт, послуг, прав інтелектуальної власності, що набуваються в нерезидентів за кордоном для власного споживання;

з) на оплату вступних, членських внесків до міжнародних організацій;

и) платежі у зв'язку з прийняттям спадщини;

і) у разі виїзду за кордон на постійне місце проживання;

ї) з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, державної допомоги, матеріальної допомоги, допомоги родичів, благодійної та гуманітарної допомоги, виплат і компенсацій, уключаючи виплати з відшкодування шкоди, заподіяної робітникам унаслідок каліцтва, професійного захворювання або іншого ушкодження здоров'я, що

пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків, жертвам політичних репресій, жертвам нацистських переслідувань, членам їх родин і спадкоємцям, відшкодування за страховими випадками, премій, призів, успадкованих коштів, коштів за договорами дарування, коштів, заощаджених на рахунках, і прибутків за ними;

й) з оплати авторських гонорарів, премій, призів та інших виплат за використання об'єктів права інтелектуальної власності фізичних осіб;

к) на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів.

7.4. Валютні ринки

Одним з елементів міжнародної валютної системи є міжнародні валютні ринки, їх виникнення зумовлене розширенням розрахунків у валюті між продавцями і покупцями.

Валютні ринки — це офіційні центри, де відбувається купівля-продаж валют на основі попиту і пропозиції. Це множина великих комерційних банків та інших фінансових закладів, пов'язаних складною мережею сучасних засобів зв'язку, за допомогою яких здійснюється торгівля валютою і платіжними документами в іноземних валютах.

Суб'єктами валютного ринку є:

- підприємці, які купують і продають валюту для забезпечення своєї комерційної діяльності (імпортери, експортери);
- інвестори, які вкладають свій чи позичений капітал у валютні цінності з метою одержання процентного доходу;
- спекулянти, які постійно купують-продають валюту задля одержання доходу від різниці в її курсі; професійними спекулянтами є валютні дилери. Ними можуть бути юридичні та фізичні особи;
- хеджери, які здійснюють операції на валютному ринку для захисту від несприятливої зміни валютного курсу;

- посередники: банки, брокерські контори, біржі тощо.

Основну роль серед суб'єктів валютного ринку відіграють центральні банки та казначейства окремих країн.

Основними *функціями світового валютного ринку є [83]:*

- здійснення зовнішньоторговельних операцій;
- регулювання валютних курсів;
- валютний кліринг (угоди між урядами двох або декількох країн про обов'язковий залік взаємних міжнародних вимог і зобов'язань);
- страхування (хеджування) валютних ризиків;

- отримання прибутків (спекуляція) на різниці валютних курсів.

Операції, що виконуються на валютних ринках можна класифікувати за кількома критеріями [60]

1. За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти:
 - касові, або операції з негайною поставкою;
 - строкові.
2. За механізмом здійснення операцій:
 - операції спот;
 - форвардні операції;
 - ф'ючерсні операції;
 - опціонні операції.
3. За цільовим призначенням:
 - операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;
 - операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);
 - операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.
4. За формою здійснення:
 - безготівкові;
 - готівкові.
5. За масштабами операцій:
 - оптові (здійснюються між банками);
 - роздрібні (здійснюються між банками та їх клієнтами).

Касові (готівкові) валютні операції в основному здійснюються на умовах спот (spot), що означає розрахунок у момент укладання угоди або не пізніше ніж на другий робочий день після здійснення угоди за курсом, зафіксованим в момент її укладання. Такі угоди укладаються усно або з використанням автоматичного зв'язку. Мета операції спот — забезпечення валютою зовнішньоторговельних операцій та отримання банками курсового прибутку.

Під час строкових валютних операцій сторони домовляються про поставку обумовленої суми іноземної валюти через певний строк після здійснення угоди за курсом, зафіксованим в момент її укладання. Строкові валютні операції полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні. Ці операції, у свою чергу, підрозділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: форвардні, ф'ючерсні, опціонні та їх похідні.

Форвардні операції є різновидом строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступною передачею валюти в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладання контракту. У форвардних контрактах строки передачі валюти звичайно визначаються в 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. При їх підписанні ніякі аванси, задатки тощо не допускаються. Найскладнішим моментом такого контракту є визначення курсу майбутнього платежу, тобто форвардного курсу. Цей курс складається з курсу спот, тобто фактично діючого на момент укладання контракту, і надбавок чи знижок, пов'язаних з різницею в банківських процентних ставках у країнах, валюти яких обмінюються. Ця різниця називається форвардною маржею.

Відмова від виконання форвардних контрактів не допускається. Ці операції широко використовуються насамперед для страхування валютних ризиків. Характерними рисами цих операцій є те, що вони здійснюються на міжбанківському (позабіржовому) ринку.

Ф'ючерсні валютні операції - це страхові угоди на біржах, що являють собою купівлю-продаж золота, валюти, фінансових та кредитних інструментів за фіксованою в момент укладання контракту ціною, з виконанням операцій через певний проміжок часу (більше від трьох днів і до двох-трьох років). Основна їх особливість — це торгівля стандартними контрактами, в яких детально регламентовані всі умови — сума, термін, метод розрахунку тощо. В момент укладання угоди вноситься невелика сума — гарантійний депозит. Під час ф'ючерсних угод застосовується хеджування (від англ., hedge — огорожувати) — форма страхування ціни або прибутку, за допомогою якого учасники угод мають можливість застрахувати себе від можливих втрат за рахунок зміни цін протягом дії угоди. Відмінності їх від форвардних операцій полягають у наступному: вони здійснюються тільки на біржах, під їх контролем, а форма і умови контрактів чітко уніфіковані (біржа строго визначає вид валюти, що продається, обсяг операції, строк оплати, курс). Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів.

Валютний опціон - це договірне зобов'язання, що дає право (для покупця) і зобов'язання (для продавця) купити або продати певну кількість однієї валюти в обмін на іншу за фіксованим у момент укладання угоди курсом на наперед узгоджену дату або протягом узгодженого періоду. В обмін на одержання такого права покупець опціону сплачує продавцю певну суму, яку називають премією. Ризик

покупця опціону обмежений розміром цієї премії, а ризик продавця опціону знижується на величину одержаної премії.

Об'єктом опціонних угод є право купити (опціон «кол» — option call) або продати («пут» — option put) валюту в майбутньому за курсом, зафіксованим у момент укладання угоди. Це є угода з незафіксованою датою поставки валюти.

Крім цих операцій, на практиці застосовується цілий ряд похідних від них валютних операцій. До таких операцій можна віднести валютні свопи, арбітражні операції та ін.

Операція своп (swap) є валютною угодою, яка поєднує готівкову і строкову операції. Ця операція передбачає купівлю-продаж двох валют на умовах негайної поставки з одночасною контругодою на визначений строк з тими ж валютами. Під час операцій своп готівкова угода здійснюється за курсом спот, який у строковій контругоді коригується з урахуванням премії або дисконту залежно від руху валютного курсу. Клієнт економить на різниці між курсами продавця і покупця за готівковою угодою.

Валютний арбітраж - це комбінація з кількох операцій з купівлі та продажу двох чи кількох валют за різними курсами з метою одержання додаткового доходу. Це типова спекулятивна операція, що розрахована на дохід завдяки різниці в курсах на одному і тому ж ринку, але в різні строки (часовий арбітраж), або в один і той же час, але на різних ринках (просторовий арбітраж).

Угоди з валютою можуть укладатися як на біржовому, так і позабіржовому (міжбанківському) валютних ринках. У світовій практиці переважна частина операцій з валютою здійснюється на позабіржовому міжбанківському валютному ринку.

На міжбанківському валютному ринку усі операції проводяться безпосередньо банками за допомогою технічних засобів зв'язку. Міжбанківський валютний ринок поділяється на прямий і брокерський. На брокерському ринку банки користуються послугами брокерів, а на прямому — самостійно знаходять партнерів.

Банки здійснюють 85—95% сукупного об'єму валютних угод на міжбанківському ринку поміж собою та з торгово-промисловими клієнтами. Учасниками операцій з валютою на цьому ринку виступають дилери і брокери, які виконують замовлення клієнтів. Угоди ними укладаються через переговори по телефону, телексу, телефаксу або з використанням системи дилінга, яка обслуговується агентством «Reuters».

На біржовому ринку зустрічаються представники центральних банків країн-членів і, балансуючи заявки своїх клієнтів, фіксують курс валют, який стає орієнтиром для всього ВР.

Українська міжбанківська валютна біржа (Ukrainian Interbank Currency Exchange) була заснована 21 липня 1993 р. як госпрозрахунковий підрозділ НБУ з метою упорядкування операцій купівлі-продажу іноземної валюти.

Основними функціями валютної біржі є організація торгів і укладання угод з купівлі-продажу іноземної валюти з членами біржі, здійснення котирування поточного ринкового курсу гривні, визначення поточних курсів іноземних валют по відношенню до гривні, організація операцій НБУ щодо регулювання курсу національної валюти, проведення розрахунків в іноземній валюті згідно з укладеними на біржі угодами.

Біржові торги на валютній біржі проводяться відповідно до статуту біржі, а також законодавства України, що регулює проведення валютних операцій. Валютна біржа є закритою. Участь у торгах мають право брати її засновники, а також організації, які є членами біржі.

Учасникам торгів дозволено здійснювати операції двох видів:

- від свого імені і за дорученням клієнтів;
- від свого імені і за власні кошти.

Проведення торгів і визначення поточних курсів валют до гривні здійснює уповноважений співробітник біржі, якого називають курсовим маклером. У торговельний зал біржі допускаються тільки дилери та співробітники біржі, які беруть участь в торгах. Інші допускаються до торгового залу лише з дозволу дирекції біржі.

До початку торгів дилери повинні подати курсовому маклеру заявки на купівлю-продаж валюти, які мають містити інформацію про мету використання валюти, номер контракту, для оплати якого купується валюта (якщо виконується заявка клієнта), максимальний курс купівлі чи мінімальний курс продажу.

Необхідною умовою участі в торгах є також попереднє зарахування потрібної суми коштів на відповідні рахунки. Не пізніше ніж за годину до початку торгів члени біржі повинні подати виписки зі своїх кореспондентських рахунків у кліринговому банку УМВБ про наявність коштів для проведення операцій з купівлі-продажу.

Біржові торги проводяться в формі аукціону. Початковий курс на торгах встановлюється на рівні, зафіксованому на попередніх торгах. Заявки на купівлю формують попит, заявки на продаж — пропозицію. Якщо пропозиція валюти перевищує попит, курс знижують, у протилежному разі — курс валюти підвищують. При цьому можуть прийматись додаткові заявки на купівлю-продаж валюти. При пониженні курсу приймають лише заявки на зменшення суми продажу валюти або на збільшення суми купівлі валюти. При зростанні курсу

валюти приймають заявки на збільшення суми продажу чи на зменшення суми купівлі валюти. Якщо відхилення курсу від початкового більше від установленого біржовим комітетом, торги можуть бути припинені до прийняття відповідного рішення.

Момент, коли досягається рівновага між обсягами заявок на купівлю і на продаж, називається фіксингом. Курс іноземної валюти, який встановлюється при цьому, стає єдиним курсом укладання угод і здійснення розрахунків за угодами на цих торгах.

Коливання курсу української грошової одиниці обмежуються валютним коридором і операціями Національного банку України, який з метою стабілізації курсу гривні може проводити валютні інтервенції — пропонувати валюту для продажу або купувати її в учасників торгів.

Офіційний курс гривні до долара щодня визначається за результатами торгів на УМВБ.

Члени валютної біржі, які своєчасно не перерахували кошти за угодами, укладеними на біржових торгах, сплачують за кожен день прострочки 1% від суми заборгованості. Якщо заборгованість не погашається протягом трьох банківських днів, учасник торгів може не допускатись до участі в торгах протягом певного періоду.

Українська міжбанківська валютна біржа має ряд філій, зокрема Дніпропетровську, Харківську, Львівську, Донецьку. Серед філій найбільшу частку в торгівлі валютою має Дніпропетровська. Основний обсяг валютних операцій на УМВБ припадає на 10—15 найпотужніших банків, які здійснюють більшу частину операцій, пов'язаних із обслуговуванням зовнішньоекономічних зв'язків і внутрішнього валютного обороту.

Контрольні питання до вивчення розділу

1. Чи має вплив світова валютна система на національну? Яким чином це відображається?
2. Що відноситься до валютних цінностей?
3. Яким чином зміна курсу валюти впливає на розвиток внутрішніх господарських процесів та зовнішньоекономічні позиції тієї чи іншої країни?
4. Які Ви знаєте інструменти валютного регулювання?
5. Охарактеризуйте складові валютної політики.
6. Визначте порядок придбання і використання валюти в Україні.
7. Які функції виконують державні органи України встановлюючи порядок придбання і використання валюти?

8. Які Ви можете навести об'єктивні причини появи міжнародних валютних ринків?
9. Які операції виконуються на валютних ринках?
10. Чому саме на біржовому ринку фіксується курс валют, який стає орієнтиром для всього валютного ринку, якщо переважна частина операцій з валютою здійснюється на позабіржовому міжбанківському валютному ринку?